

УДК 340.1

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАРОДЖЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ ВЕТЕРИНАРНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В X–XIX СТ.

**І.М. ЄРМОЛЕНКО, кандидат юридичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України**

Проаналізовано ветеринарне законодавство в Україні на етапі зародження, яке відбулося за доби Київської Русі, та його подальше становлення у період входження українських земель до складу Російської імперії і до початку лютневої революції 1917 року. Охарактеризовано функції ветеринарних органів влади в досліджуваний період.

Ветеринарне законодавство, ветеринарне право, ветеринарна справа, ветеринарна наука, ветеринарна медицина.

У зв'язку із пошуком шляхів ефективного вирішення правових проблем нинішнього реформування суспільних відносин важливе місце займає сучасне ветеринарне законодавство, яке дедалі більше привертає увагу дослідників. Для формування сучасного досконалого законодавства у сфері ветеринарної галузі необхідно врахувати історичний досвід його творення. Адже на попередніх етапах історичного розвитку завжди можна віднайти подібні сучасним проблеми, які вже дістали певне вирішення.

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей зародження та становлення ветеринарного законодавства України в X–XIX ст., виявленні й узагальненні актуального для сучасної нормотворчої практики історичного досвіду.

Історія виникнення ветеринарної справи та її подальше законодавче регулювання сягає своїм корінням сивої давнини. Перші відомості про захворювання тварин знаходимо у Никоновому літописі (972 р.). На сторінках Лаврентіївського літопису під 1042 р. датується спалах епізоотії серед коней князя Володимира Святославича. Як свідчать записи із Тверського літопису (1158 р.), мор був великий у Новгороді серед людей, коней та «великого скоту». Про епізоотії серед коней та скоту в Новгороді у літописі зустрічаються відомості за 1204 р. («Изомроша кони в Новгороде и по селам...»), 1291 р. («пороша кони в Новгороде, мало ся оста»), 1298 р., («бысть мор на скот»). Усталеною є думка серед науковців, що широкому розповсюдженню епізоотій на території стародавньої Русі сприяли часті війни, пов'язані з пресуванням на великі відстані значної кількості скоту, неврожаї, які призводили до голоду серед тварин, та відсутність організованих засобів з боротьби з інфекційними хворобами (чума та сибірська язва) [1, с. 52].

Про ветеринарних лікарів збереглися відомості у древніх новгородських писцевих книгах, де був наведений перелік спеціальностей, що

існували у XV ст., серед яких зустрічаємо «коневые лекари» та «кровопуски», а у літописах – «князівські конюхи», «князівські пастухи». Це дає підстави стверджувати, що ветеринарні спеціалісти вже на той час становили окрему професію, яка, ймовірно, зародилася значно раніше і була викликана необхідністю боротьби з інфекційними хворобами тварин. Літописні записи свідчать про початки виділення державної служби фахівців ветеринарної справи, серед обов'язків яких можна виокремити лікування, годівлю та племінну справу тварин. Варто погодитись з думкою дослідників історії розвитку ветеринарної справи, яка полягає в тому, що відсутність у літописах терміна «ветеринарія», який вказував би на фахове лікування тварин, не свідчить про відсутність ветеринарних лікарів. Натомість у Київській Русі вживалися інші терміни: «конюх», «пастух», «вівчар» у які не слід вкладати порівняно вузький зміст сьогодення.

Про важливість посади князівського конюшого періоду Київської Русі свідчать норми «Руської правди», де передбачався подвійний штраф за вбивство конюшого. Загалом у джерелах права Київської Русі ми не знаходимо законодавчого регулювання ветеринарної справи. У нормативно-правових актах даного періоду зустрічаються норми щодо охорони тварин як об'єкта приватної власності. Зокрема, в «Руській Правді» ст. 45 закріплювала міру покарання за «сідання на чужого коня», яка становила сплату три гривні потерпілому. Відповідно до ст. 42 за крадіжку худоби на полі, чи вівці, чи кози, чи свині злодій сплачував 60 кун (грошова одиниця, у гривні було 25 кун), а якщо злодіїв було багато, кожен мав сплатити по 60 кун. У Просторовій редакції «Руської Правди» до небезпечних злочинів, за вчинення яких злочинці підлягали вищій мірі покарання, було віднесено і злісне знищення коня або інших свійських тварин (ст. 35) [2, с. 66–67]. Така жорстка міра покарання за даний вид злочину, мабуть, пояснюється розвитком господарств заможних верств населення і намаганням на державному рівні встановити недоторканність права феодалної власності.

Законодавче врегулювання ветеринарної справи на державному рівні відбулося у період входження українських земель до складу Російської імперії. Серед адміністративних органів тодішньої Російської імперії, покликаних надавати ветеринарні послуги безпосередньо, а також контролювати надання таких послуг, були: Конюшенний приказ, заснований в 1511 р., де ветеринарні спеціалісти називалися коновалами (з 1626 р.), до завдань якого входила охорона коней від захворювань, при якому в XVII ст. було створено «лековые конюшни» та Аптекарський приказ, заснований у 1620 р., що мав проводити і карантинні заходи у зв'язку з захворюваннями тварин та надавати медикаменти Конюшенному приказу [3, с. 30]. Вони діяли на момент входження українських земель до складу Російської імперії внаслідок підписання Андрусівського перемир'я (1667 р.), укладення так званого «Вічного миру» (1686 р.) та трьох поділів Речі Посполитої (1772, 1793, 1795 рр.).

Ветеринарна справа врегульовувалася, як правило, царськими та сенатськими указами. Так, указом «Про заборону перегону хворої худоби» 1681 р. заборонялося переганяти хвору худобу. Порушення

цього положення каралося ув'язненням, засланням чи навіть смертною карою. У 1683 р. був виданий указ «О неторговании рыбой и мясом в шалашах и на скамьях и о сломе оных», в якому пропонувалося організувати торгівлю рибою, м'ясом в торгівельних рядах і лавах. Указ «О явке м'ясникам оставшегося у них от мясоедов мяса в мытной избе и о записке оногo в книге» 1691 р. пропонував торговцям солити м'ясо, яке залишилося від продажу в різдвяний м'ясоїд та обов'язково повідомити про кількість такого м'яса для запису в спеціальні книги [3, с. 34]. Для забезпечення від завезення з-за кордону інфекційних хвороб тварин були видані царські укази «Про заборону ввезення в Росію худоби та різного м'яса з Голландії та інших місць, де виявлено хвороби» (1745 р.), «Про неввезення до Російських портів на кораблях та інших суднах із тих місць, де виявляються хвороби тварин, ніякої худоби і м'яса копченого і соленого» (1759 р.). Як зазначають вітчизняні дослідники ветеринарної справи, у тодішній Російській імперії вперше у світі почав застосовуватися ветеринарний передзабійний огляд худоби й огляд м'яса після забою.

Більшість нормативно-правових актів, виданих у XVIII ст., врегульовували санітарний стан та боротьбу з епізоотіями. Сенатський указ «О предосторожности от скотского падежа» (1746 р.) вперше містив причини появи заразних хвороб та способи зараження. У ньому детально вказувалися методи боротьби з інфекційними хворобами, які полягали у дезінфекції приміщень, одягу, тіла, обличчя, не можна було торкатися мертвих тварин, а пересувати їх за допомогою спеціальних палиць, заривати і спалювати тварин у спеціальних ямах із чітко витриманою вказаною глибиною та широтою. Звичайно, заборонялося вживання в їжу таких тварин та вивід їх за межі двору. За невиконання положень указу передбачалося «жестокое наказание». Як бачимо, цей указ вже містить науково обґрунтовані заходи з ветеринарно-санітарної справи, що є ефективними та дієвими навіть у сьогоденні час. У 1805 р. професором І.С. Андрієвським було вперше введено до наукового обігу терміни «ветеринарна медицина», «ветеринарна наука» замість «коновальна справа», «коновальна наука» [1, с. 96].

У 1821 р. Міністерство внутрішніх справ наділено було повноваженням щодо призначення в кожену губернію по одному ветеринарному лікарю. З 1841 р. відомство державного майна мало право утримувати ветеринарних лікарів при губернських палатах державного майна, у обов'язки яких входило навчання ветеринарної справи селянських хлопчиків удільних шкіл.

Фактично до 1835 р. на українських землях тривав процес територіальної реорганізації, пов'язаний насамперед з адміністративно-територіальним поділом (створено дев'ять губерній) та перейменуванням державних органів влади у зв'язку зі створенням у 1802–1811 рр. галузевих міністерств, що мали свої служби в системі місцевого управління. Так, 1868 р. у складі Медичного департаменту МВС було засновано дорадчий Ветеринарний комітет (консультативний орган, покликаний вирішувати наукові та науково-практичні питання) і Ветеринарне відділення, до основних завдань якого входило регулювання ветеринарного

нагляду за групами промислової худоби, утримання цивільної ветеринарної частини, розробка законодавчих актів з питань боротьби з інфекційними хворобами тварин, насамперед з чумою рогатої худоби. У 1889 р. Ветеринарне відділення було віддано у підпорядкування голові Ветеринарного комітету, які в свою чергу об'єднали у Ветеринарне управління, а в 1901 р. був прийнятий закон щодо організації самостійного Ветеринарного управління й Ветеринарного комітету при Міністерстві внутрішніх справ, який мав назву «Про зосередження в ветеринарному управлінні Міністерства внутрішніх справ керівництва всією цивільною ветеринарією». Такі ж заходи з відокремлення ветеринарії від медицини відбулися і в земствах (земська ветеринарія була запроваджена у 1864 р. «Положенням про земські установи», основні функції ветеринарних лікарів полягали у попередженні і ліквідації епізоотій) та містах [1, с. 143].

У першій половині XIX ст. в Російській імперії і на українських землях продовжували лютувати епізоотії. Для боротьби з ними у 1829 р. Медична рада при Міністерстві внутрішніх справ затвердила декілька настанов: «Краткие замечания о чуме рогатого скота» та «О сибирской язве и способах ее лечения», які згодом були включені до Зводу законів (видання 1832 р.). В Уставі медичної поліції, який вміщений у XIII томі Зводу законів 1832 р., шостий розділ присвячено питанню «о мерах к пресечению скотских падежей», в якому роз'яснювалися ознаки хвороби, заходи лікування коней та рогатої худоби, оберігання людей від заразних хвороб тварин. При перевиданні XIII тому Зводу законів у 1842 р. розділ щодо боротьби з епізоотіями був доповнений додатками: «Наставления государственным крестьянам о сбережении домашнего скота и лечения его в случае болезни или падежа», «Инструкция ветеринарному ученику и коновалу преподаванию врачебного пособия ветеринарному врачу там, где ветеринарного лекаря». У 1844 р. було видано циркулярне розпорядження губернаторам про заходи боротьби з епізоотіями, але слід зауважити, що загальнодержавного плану для вирішення цього питання розроблено не було, та й давався взнаки брак ветеринарних кадрів і роз'яснювальної роботи, проведеної на місцях. Тільки після видання закону «Про обов'язкове вбивання зачумлених тварин» від 3 червня 1879 р. земства розпочали широкомасштабну боротьбу з епізоотіями, що позитивно позначилося на становищі ветеринарної справи в цілому.

Спробою залагодити існуюче становище було прийняття закону «О ветеринарно-полицейских мерах к предупреждению заразных и повальных болезней на животных и по обезвреживанию сырых животных продуктов» від 2 червня 1902 року. Так, Міністерство внутрішніх справ за узгодженням із міністрами шляхів сполучення відало порядком перевезення тварин та сирих продуктів спільно з Головноуправляючими землеустроєм і землеробством, Державним кіннозаводством. З часом до закону внесли зміни та доповнення (виданий у 1903 р), але у зв'язку з новими положеннями він був введений в дію не повністю. Чинними залишилися норми стосовно організації заходів проти епізоотій у сфері торгово-промислової худоби та вимоги до проведення ветеринарно-санітарних заходів щодо місцевої худоби. У 1905 р. закон було внесено до

XIV тому Зводу законів (Статут лікарський) [1, с. 147]. У Статуті лікарському було окреслено функції Ветеринарного управління та Ветеринарного комітету, губернських, повітових і міських ветеринарних органів, визначено порядок ветеринарно-поліцейських заходів з приводу попередження та припинення заразних і повальних хвороб тварин, а також зі знешкодження сирих тваринних продуктів. Відповідно до закону на Ветеринарне управління Міністерства внутрішніх справ покладалася функція адміністративного органу, повноваження якого полягали у загальному завідуванні та керівництві заходами попередження й припинення заразних і повальних хвороб тварин, а на Ветеринарний комітет – дорадчого органу, який складався з голови, штатних та позаштатних членів і представників від міністерств (військового, народної освіти, фінансів, шляхів сполучення, іноземних справ), а також від Головного управління землеустрою та землеробства, Головного управління державного кіннозаводства, директора Департаменту поліції. Ветеринарний персонал на місцях поділявся на дві групи: 1) ветеринарних лікарів, які обслуговували потреби торгівельно-промислової худоби; 2) лікарів, що обслуговували місцеве тваринництво.

Революція 1905–1907 рр. в Російській імперії сприяла підвищенню уваги до потреб армії в частині забезпечення війська амуніцією, живою тягловою силою та харчовим постачанням. Можливо, це послугувало поштовхом для відокремлення військово-ветеринарної медицини від медичної, яке відбулося у 1910 р. внаслідок перетворення Військово-ветеринарного відділу Головного військово-медичного управління на Ветеринарне управління армії з безпосереднім підпорядкуванням міністру [1, с. 145].

Практична діяльність Ветеринарного управління законодавчо врегульовувалася відповідними наказами і положеннями, у яких визначалися основні завдання та функції військово-ветеринарної служби. Зміст завдань включав: охорону здоров'я і збереження кінського поголів'я, тварин інших видів у частинах і з'єднаннях армії; відновлення здоров'я хворих і поранених коней та інших тварин і прискоренні повернення їх до строю. З метою розв'язання поставлених завдань Управління наділялося такими основними функціями, до яких входило здійснення ветеринарних заходів, нагляду та контролю: проведення ветеринарної обробки поповнень кінського складу у війська, а також ветеринарно-профілактичних і протиепізоотичних заходів попередження й ліквідації інфекційних та інвазійних хвороб; здійснення ветеринарного нагляду за станом здоров'я кінського складу і засобами попередження його захворювань та за гуртами тварин і м'ясним постачанням війська; проведення контролю за утриманням, доглядом, роботою і матеріальним забезпеченням коней та укомплектування війська ветеринарним складом фахівців і забезпечення його ветеринарним майном. Безпосереднє виконання наведених заходів покладалося на ветеринарних лікарів та фельдшерів.

Військово-ветеринарна служба складалася з мережі закладів і установ лікувально-практичного (ветеринарні лазарети й ветеринарно-фельдшерські пункти у військах, гарнізонні ветеринарні лазарети і амбулаторії), науково-практичного (Центральна ветеринарна науково-дослідна лабораторія і окружні ветеринарні лабораторії) та освітнього

(військово-ветеринарний факультет, ветеринарні училища і школи підготовки молодших ветеринарних фельдшерів; навчальні кузні – для підготовки ковалів) характеру, які діяли до жовтневої революції 1917 року.

Аналіз ветеринарного законодавства, викладеного у цьому дослідженні, дає змогу зробити певні узагальнення. Перші законодавчі акти, як правило, стосувалися врегулювання санітарного стану, зокрема спалахів епізоотій. Ветеринарна справа у добу Російської імперії врегульовувалася, як правило, царськими та сенатськими указами, а також циркулярними розпорядженнями Міністерства внутрішніх справ. Еволюція ветеринарних державних органів пройшла від посади князівського конюшого у період Київської Русі, створення Конюшенного приказу в період входження українських земель до складу Російської імперії, потім – дорадчого Ветеринарного комітету у складі Медичного департаменту МВС. Згодом Ветеринарне відділення було реформоване у Ветеринарне управління і Ветеринарний комітет (дорадчий орган) при МВС.

Список літератури:

1. Вербицький П. І. Історія ветеринарної медицини України / П. І. Вербицький, П. П. Достоєвський, С. К. Рудик. – К. : Ветінформ, 2002. – 384 с.
2. Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. – М., 1984. – Т.1. Законодательство Древней Руси. – С. 64–73.
3. Коропов В. М. История ветеринарии в СССР : учеб. пособ. / В. М. Коропов. – М. : Сельхозгиз, 1954. – 367 с.

Проанализировано ветеринарное законодательство в Украине на этапе зарождения, которое состоялось в эпоху Киевской Руси, и его дальнейшее становление в период вхождения украинских земель в состав Российской империи и до начала февральской революции 1917 года. Охарактеризованы функции ветеринарных органов власти в исследуемый период.

Ветеринарное законодательство, ветеринарное право, ветеринарное дело, ветеринарная наука, ветеринарная медицина.

Analyzed veterinary legislation in Ukraine at its inception which occurred in the era of Kiev an Rus and its further development in the period of adaptation of the Ukrainian lands in the Russian Empire until the beginning of the February revolution of 1917. Characterized features veterinary authorities in the investigated period features veterinary authorities in the investigated period.

Veterinary legislation, veterinary Law, veterinary business, veterinary science, veterinary medicine.